

СЪВРЕМЕННИ ЛИНГВИСТИЧНИ ИДЕИ, ОБОГАТЯВАЩИ ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Татяна Ангелова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията се представят съвременни лингвистични идеи, които намират приложение в обучението по български език. Акцентът е върху приносите на проф. Стефана Димитрова в областта на прагматиката, корпусната лингвистика и текстолингвистиката. Идеите на Ст. Димитрова се анализират в учебните програми и в учебниците по български език. Обсъждат се продуктивни връзки между лингвистика и обучение по български език.

Keywords: Bulgarian Language Teaching, Modern Linguistics

Като *мотивация за избор на изследователския проблем*, представен в доклада¹⁾, може да бъде посочена връзката между лингвистика и езиково обучение, която трайно присъства в българската езиковедска и образователна традиция. Представителни имена в това отношение са: акад. Ал. Теодоров-Балан, проф. Любомир Андрейчин, проф. Стефан Младенов, не прави изключение и името на проф. Стефана Димитрова. Науката за езика е източникът с ключово значение за обогатяване на теорията и практиката на обучението по български език. Заслужава специален изследователски интерес проблематиката за връзката между лингвистичните постановки и обучението по български език с оглед на неговото усъвършенстване, обогатяване в духа на променящите се научни и социокултурни изисквания. За целта вниманието на изследователя се фокусира върху лингвистични постановки, генериращи и стимулиращи продуктивни процеси в обучението по български език. В резултат на това е формулиран следният изследователски въпрос:

Кои от съвременните лингвистични идеи са оказали и оказват най-силно влияние върху обучението по български език в средното училище и го обогатяват откъм: цели, съдържание, принципи, методи и похвати на преподаване, оценяване на постиженията?

В изложението се защитава следната теза.

Сред най-значимите постановки на лингвистиката могат да бъдат посочени различни идеи, като е направен опит да се открие и приносът на проф.

Стефана Димитрова. Към по-важните групи проблеми могат да бъдат отнесени: идеите на текстолингвистиката и писмената ученическа реч; идеите на лингвистичната прагматика; дигитално управлявано учене, езикови корпуси на български език.

Нека ги разгледаме.

Идеите на текстолингвистиката и писмената ученическа реч

С ключово значение са постановките за *текст* и *микротекст*, приложени към: идентифициране на целите на обучението по български език, съдържанието на учебните програми, на учебниците по български език, методите на преподаване и на учене; оценяване на постиженията на учениците. Заслужават специално внимание лингвистичните тезиси, защитавани от проф. Ст. Димитрова в нейни изследвания и в проучвания, ръководени от нея. Разграничаването на текста и микротекста, като комуникативни единици, намира място в действащите учебни програми по български език (например за девети клас), в действащите учебници на издателство „Просвета“ (за девети клас). Ст. Димитрова първа въвежда в българската лингвистика понятието за пресупозиция. То намира своето място имплицитно в разделите „Текст и речево общуване“, присъстващи в учебните програми IX – XII клас, вкл. и в учебниците по български език за средното училище.

Лингвистичните идеи „работят“ не като дефиниции, които да превърнат учебника в академично четиво, а като инструмент за познавателна дейност, формираща умения за анализ на текст, на неговите признаци. Учениците се стремят да откриват и да изразяват връзките между съседните изречения в рамките на микротекста и на цялостния текст както на дълбинно, така и на повърхнинно равнище. Продуктивно приложение на тези постановки е търсено при изследването на речев материал от ученически писмени текстове (вж. приложение 1). В решената от български четвъртокласник тестова задача със свободен отговор (Международното изследване на грамотността PIRLS'2006) отчетливо се проявяват признаците на кратък аргументативен текст (основно твърдение и поддържащи доказателства). Учениците практически осмислят признаци на текста като смислово единство и езикова свързаност, формулират приемливи твърдения, чрез които коментират прочетеното, извличат умозаклучения.

Постановките на Ст. Димитрова за лингвистиката на текста (Dimitrova, 2009) играят съществена роля и при разработването на дипломни работи и магистърски тези върху писмената ученическа реч. Например как да се опишат и изследват трудностите, които среща пишещият ученик при смислово-структурното членене на собствения текст.

Ето пример за задача за упражнение (от цитирания учебник за девети клас), чрез която се формират умения за анализ и редактиране на текстови грешки.

„С кои изисквания към текста не се е съобразил четвъртокласник, който е написал следното в свое съчинение за грозното патенце: *Ето сега писателят ни запознава с грозното патенце. Когато прочетох тази приказка, аз разбрах, че е много тъжна. То не отвърща със зло на злосторниците, които са му сторили зло.*

– Оценете правилно ли са свързани в номинативна верига подчертаните думи.

– Уместна ли е употребата на наречието *сега*? Обосновете отговора си.

– Какъв е ефектът от повторението?“ (Angelova, 2001 – 2015: 41).

Идеите на лингвистичната прагматика

Ключово значение имат постановките за: *речева учтивост, максимите за сътрудничество*, приложени към: идентифициране на целите на обучението по български език, съдържанието на учебните програми, на учебниците по български език, методите на преподаване и на учене; оценяване на постиженията на учениците. Ключово място имат лингвистичните тезиси, в основата на които са следните максими, познати от специализираната литература:

1) максимата за такт: *Съблюдавай интересите на другия! Не нарушавай границите на личната му сфера!*

2) максимата за великодушие: *Не затруднявай другите!*

3) максимата за одобрение: *Не хули другите!*

4) максимата за скромност: *Отклонявай похвалите от себе си!*

5) максимата за съгласие: *Избягвай възраженията!*

6) максимата за симпатия: *Показвай благопожелателност!*

В поредицата учебници (VIII – XII клас) на издателство „Просвета“ намират място темите за успешното общуване, стратегиите за общуване чрез текста. Така например в учебника по български език за X клас към урочната статия за успешност и неуспешност на речевото общуване (начален преговор) е включена следната задача, свързана с текст на Ст. Димитрова:

„Каква теза се защитава в следния текст от областта на прагматиката (науката, изучаваща отношението на човека към езика)?

Ние, всички, без изключение, винаги имаме огромното желание (било то осъзнато или неосъзнато) да общуваме така, че да не навредим, а по възможност и да извлечем някаква полза за себе си. Ползата от езиковото общуване включва не само получаване на определени знания, сведения, но и самопредставянето на говорещия. Всеки говорещ иска да постигне определено самоутвърждаване и да повиши или най-малкото да поддържа авторитета си в средата, в която живее и общува. В отделните сфери на живота това се постига по различен начин (Dimitrova, 1999: 63).

– Вие самите с какви езикови начини си служите, за да утвърждавате положителен образ за себе си в общуването? А може би не се стремите да се

харесате на околните и сте по-скоро бунтар? Запишете разсъжденията си и ги оформете: а) като съвети към по-малкия си брат, сестра; б) като афоризми; в) по начин, избран от вас.

– Към кои хора причислявате себе си – към сговорчивите или към спорещите? Обосновете отговора си. Как убеждавате в своята правота онези, които не са съгласни с вас?“

Както прави впечатление, фрагментът от текст на Ст. Димитрова има значение на концепция, което се използва за основа на познавателни дейности. Десетокласниците се ориентират към избора на речево поведение, което утвърждава самооценката, позволява да се демонстрират лични позиции и ценности. В такъв смисъл, подобни учебни дейности имат и голям възпитателен потенциал.

Специално внимание заслужават постановките на проф. Димитрова за *езиковата демагогия*. Тези схващания намират своето приложение в урочните статии, посветени на правила и стратегии в речевото общуване (вж. учебник по български език за XII клас на изд. „Просвета“). Отново като речев материал със значение на постановка е използван фрагмент от текст на Ст. Димитрова (Dimitrova, 1999: 65), към който има познавателни дейности.

„Прочетете текста. Кое комуникативно правило се коментира в него?

Предаването на някаква информация в смекчена форма често се свързва с „разколебаване“ на собствената позиция. Сrv. Убеден съм, че нямаш достатъчно опит за тази длъжност. и Мисля, че може би за тази длъжност трябва да имаш малко повече опит. Говорящият прекрасно знае, че събеседникът му няма нужния опит. Но във второто изречение той въвежда елемент на колебание (мисля, може би), а освен това твърди, че е нужен още малко опит – количество, което много трудно може да се определи. Хората, които умеят да говорят по втория начин, обикновено се считат за тактични. В житейския смисъл под тактични разбираме „любезни“, „не груби“, „възпитани“, „умеещи да водят разговор по приятен начин“ и т.н. Но ако се вгледаме добре в думата тактични, ще признаем, че тя е генетично свързана не само с такт, но и с тактика. Така че тактичните хора обикновено подчиняват начина си на общуване на определена тактика, която ги прави по-симпатични, предразполагащи, а главно – заслужаващи доверие.

– Каква комуникативна задача решава авторката и с какви речеви стратегии?“

Лингвистичните идеи, защитавани от Ст. Димитрова, позволяват да се решават не само познавателни задачи, свързани с успешност на общуването, но и с възпитателни цели, които имат отношение към личностни характеристики на учениците. Важно е да се отбележи, че дори в учебните програми липсват достатъчно конкретни ориентири (освен темите за речев етикет), които да се отнасят до умението да се общува тактично, да се решават с приемливи речеви средства конфликти, да се замени словесната агресия с комфортна речева атмосфера на учтивост.

Постановките на Стефана Димитрова за лингвистичната прагматика са надеждна методологическа основа при решаването на проблемите, свързани с **дигитално управлявано учене, езикови корпуси на български език**

Едно от най-новите направления на съвременната лингвистика е корпусната лингвистика и прилагането на резултатите от нейните изследвания в езиковото обучение, и в частност обучението по български език. Създаването на корпус от писмена ученическа реч е ключова задача на съвременната методика. Както е известно, създаването на езиков корпус отговаря на определени изисквания (McEnery T., A. Wilson, 2001: 21).

Представителност (Sampling and representativeness) е първото изискване. То означава корпусът от текстове да бъде представен чрез *мостри, образци*, изпробвани и типични, съществени за корпуса, т.е. те са *представителни за корпуса*. Второто изискване (Finite size) се отнася до *броя единици в корпуса*. Практиката показва, че крайният брой единици, съдържащи се в корпуса – 1 000 000 думи например е ориентировъчен обем. Този тип корпуси са наричани затворени. Събраните един път данни не се разширяват, а остават на разположение на изследователите. Има и така наречените отворени корпуси. Към тях може да се добавят непрекъснато нови данни, наричат ги още *монитор корпус* (Дж. Синклер). Третото изискване (Machine-readable form) е *цифровизацията* – т.е. текстовете да може да бъдат четени от машина (компютър). Дигитализацията позволява текстовете от корпуса да бъдат снабдени с лингвистична информация или да бъдат шифровани и анотирани. Както е известно, шифроването става с помощта на така наречените *тагове*. Например посочва се, че думата е същ. име, м.р. ед. ч. и това е отбелязано със специално означение, разбираемо за машината (въвежда се с ъглови скоби). Тези единици се наричат *справочни единици* (Entity reference). Въвеждат се със знака &. Анотирането може да се осъществи на различни равнища и с помощта на различни схеми – от фонетично до текстово и т.н. При това е нужно да се уточни каква система за експлициране ще бъде използвана; да се определят нейните характеристики (feature system declaration: Document type description, Parser, SGML, Markup schemes and markup languages – XML Extensible Markup Language). Четвъртото изискване (A standard reference) към корпуса е той да служи повече като *общопризнат справочник* – изследователят да се позовава на примери от корпуса. По-съществено е корпусът да бъде адекватен спрямо определена методология, спрямо определени изследователски нужди, отколкото да представя всички отсенки, разлики в езиковите варианти.

Събирането на ученически текстове позволява да се натрупа богат емпиричен материал за напредъка на учениците в езиковото им развитие, за подготовката им по български език (като процес и резултат от обучението по български език), за типични слабости и грешки при употребата на езиковите единици, при словоупотребите, при създаването на определени типове и видове текст. Базата данни от корпуса позволява да се включват автентични словоупотребии

при създаването на задачи за формиращо оценяване, при организирането на учебния процес, в който се прилагат активни методи на учене, интерактивни техники, информационни и комуникационни технологии. Събраните данни от записани уроци по български език позволяват да се проучва резултатността от използване на алтернативни учебници по български език.

Съществен аспект на приложението, което има корпусната лингвистика, е т.нар. дигитално управлявано учене. **Дигитално управляваното учене**, или Data-Driven Learning, in language acquisition learning of a language through corpus analysis, включва приложение на автентичен речев материал на езика, който се изучава, речев материал, ексцерпиран от определен контекст в езиков корпус. Такова учене на език предполага използване на определена словоупотреба, която е анотирана, верифицирана за нуждите на рецептивна или на генеративна речева дейност в класната стая. Основната функция на дигитално управляваното учене е да направи автентично езиковото обучение, като се използват данни от езикови корпуси за усъвършенстване на постиженията на учениците.

Сред доводите в полза на приложението на ДУУ като по-важни могат да се посочат следните:

- езиковите корпуси включват автентични словоупотреби;
- съществува корпус на българската разговорна реч <http://www.bultreebank.org>;
- има български Word Net http://dcl.bas.bg/BulNet/wordnet_en.html.

Възможни са следните аспекти на приложението: тематично, структурно, по отношение на оценяването на постиженията на учениците, събиране на обратна информация:

- тематично – по раздели от науката за езика (морфология, синтаксис);
- структурно – по формати дейности, които могат да се изпълняват с помощта на корпуса;
- оценяване чрез тестови задачи, които са съставени въз основа на данни от езиковия корпус.

За нуждите на обучението по български език може да бъде конструиран образец за работен лист за дигитално управлявано учене. Ето как би могъл да изглежда.

Образец за работен лист ДУУ, предназначен за обучение по български език

- Тема на урока
- Източник на словоупотребите – кой езиков корпус се използва
- Дата на публикуване на данните
- Автор на текста
- Сверяващ записа
- Езикова задача за използването на работния лист

Като илюстрация ще използваме следния пример:

Пример за използване на ДУУ на занятия по български език

– източник: <http://www.bultreebank.org>

– тема на урока: „Подбор и съчетаване на езикови средства“ – VII клас

– езикова задача: Запознайте се с информацията от работния лист.

С кои думи се съчетават подчертаните изрази? Какъв извод ще направите за възможностите на българския език по отношение на подбора и съчетаването на езикови средства?

Наред с очевидните предимства, които предлага приложението на дигитално управляваното учене, то повдига и редица въпроси за обсъждане. 1) Как да бъде създадена методика за приложение на дигитално управлявано учене в обучението по български език – как да се съчетаят възможностите на езиковия корпус с възможностите на машините за търсене; 2) Как да бъде осъществено координирането на трите процеса: а) разширяване на възможностите да се използват данните от езиковите корпуси, б) осигуряване на достъп до базата данни, и в) създаване на възможности за всички заинтересовани да използват данните при вземане на решения.

За нуждите на изложението и за решаването на поставения проблем в началото на текста са използвани следните *изследователски процедури*.

Контент-анализ на учебници по български език, на учебни програми по български език, анализ на специализирана литература – научни статии, анкети с лингвисти, методици, учители по български език и литература, както и като интернет ресурси – 141 000 results Google, към 4.09. 2015 г. Като *емпиричен материал* са използвани писмени ученически текстове, учебни програми, учебници.

Дискусията, посветена на разглежданите проблеми във връзка с отношението между лингвистика и езиково обучение, предполага да се разискват ползите за обучението по български език и предизвикателствата, пред които е изправен специалистът по методика на обучението по български език. Като краен резултат може да се посочи, че е направен опит да се обобщят изводи, значими за теорията и практиката на обучението по български език, а и за езиковото обучение изобщо.

Въз основа на изложеното могат да се направят следните *изводи*. Те могат условно да се систематизират в две групи: а) изводи с теоретическа, и б) изводи с практико-приложна значимост. Към изводите с теоретическа значимост се отнасят постановките за лингвистичните тези, които да намерят приложение в обучението по български език, за да го направят научнокоректно и да отговарят на съвременните социокултурни и образователни изисквания. С практикоприложна значимост са идеите, които се прилагат при формиране-

то и усъвършенстването на уменията да се прави текстолингвистичен анализ, да се постигат смислово единство и езикова свързаност на текста (особено на писмения текст), да се постигат адекватност между замисъл и речева реализация на смислово-структурно ниво в рамките на писмения текст. Не по-малко важни като теоретически постановки и като идеи с практико-приложна значимост са тезисите на лингвистичната прагматика. Те позволяват обучението по български език да придобие засилена комуникативна ориентация и да осигури предпоставки за възпитаване в речева учтивост.

На второ място, може да се твърди, че „сечението“ между лингвистика и обучение по български език е продуктивно и то може да бъде описано и анализирано за изследователски нужди.

NOTES / БЕЛЕЖКИ

1. В основата на текста е доклад, представен на юбилейна конференция, посветена на проф. Стефана Димитрова, 5 – 6 септември, 2015, Институт за български език – БАН, на тема „Актуални проблеми на съвременната лингвистика“.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Angelova, T., P. Kostadinova & A. Kichukova (2001 – 2015). *Balgarski ezik za IX, X, XI i XII klas na SOU*. Sofia: Prosveta [Ангелова, Т., П. Костадинова, А. Кичукова (2001 – 2015). *Български език за IX, X, XI и XII клас на СОУ*. София: Просвета].
- Balgarska razgovorna rech. Baza Danni. Sayt za balgarska razgovorna rech na Fakulteta po slavyanski filologii [Българска разговорна реч. База данни. Сайт за българска разговорна реч на Факултет по славянски филологии 2.02.2016 <http://www.bgspeech.net/bg/projects/Synt_na_ustnite_formi_bg.html]
- Bulnet Bulgarian Wordnet 2.02.2016 [Булнет: Bulnet Bulgarian Wordnet] / 2.02.2016 <<http://dcl.bas.bg/resursi/wordnet/>
- Dimitrova, S. (1999). *Ezikovata demagogiya*. Sofia. [Димитрова, С. (1999). *Езиковата демагогия*. София].
- Dimitrova, S. (2009). *Lingvistichna pragmatika*, Sofia [Димитрова, С. (2009). *Лингвистична прагматика*, София].
- McEnery, T. & A. Wilson (2001). *Corpus Linguistics. An Introduction*. Edinburgh University Press.
- Online Lexical Reference System Word Net 2.02.2015 <<http://wordnet.princeton.edu/>>
- Text Encoding Initiative 2.02. 2016 <http://www.tei-c.org/index.xml>

Приложение 1

9. Бихте ли желали да посетите Антарктида? Използвайте прочетеното в “Запознаване с Антарктида” и “Писмо от Антарктида”, за да обясните защо мислите така.

2. Аз не бих искал да посетя Антарктида,
защото там храната е само сушена и
консервирана, а на мен не ми харесва. Уло-
вието за живот са много трудни: не
студено е, а зимата блеснеца през това време
католически е по-малко в ирак.

10. В коя част от текста се описва колко е дебел ледът в Антарктида?

- ☒ А Какво е Антарктида?
☐ Б Времето в Антарктида.
☐ В Пингвини в Антарктида.
☐ Г Писмо от Антарктида.

Пример за ученическа реч, решение на тестова задача със свободен отговор от български ученик (с инструментариума на Международното изследване на грамотността PIRLS'2006).

Приложение 2 (авторски проект)

Транскрибиране и аотиране на писмени ученически текстове

Название на единицата: отговори на тестови задачи със свободен отговор, решавани от български ученици в IV клас в периода 2004 – 2006 г.

Субкорпус – международно изследване

Субкорпус – национално изследване

Автор на единицата от корпуса:.....

Сверяващ:.....

Източник на данните: текстове на отговори към тестови задачи със свободен отговор от международното изследване PIRLS'2006 и национално изследване в IV клас – апробация на рамка за външно оценяване.

Тип на данните: писмена реч.

Методическа информация: особености на текстовете, грешки и т.н.

Обем на текстовете: брой словоформи, брой изречения.

Дата на предоставяне за използване от потребителя:

Език: български.

Формат на образа: снимкови файлове tiff files + устни бележки + текстови файлове.

Приложение: оценяване на реч, оценяване на постижения, съставяне на упражнения за учебници, съставяне на тестови задачи.

Разпространение:

Каталожен номер:.....

ISBN:.....

Лиценз:.....

Онлайн документация:

Начин за цитиране при позоваване:.....

CONTEMPORARY IDEAS IN LINGUISTICS ENRICHING TEACHING BULGARIAN LANGUAGE

Abstract. The paper is about modern linguistic ideas which enhance Bulgarian Language Teaching. The emphasis is on the contribution of Prof. Stefana Dimitrova concerning her studies in Pragmatics, Corpus Linguistics, and Text-Linguistics. The implementations of these key statements in Core Curriculum, textbooks and methods of teaching have been described. Some productive issues about relation between Linguistics and Bulgarian Language Teaching are discussed.

✉ **Prof. Dr. Tatyana Angelova**

Sofia University

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

Sofia, Bulgaria

E-mail: t_angelova@abv.bg